

**Samen Werken aan een
Betere Aansluiting**

Leidraad Profielwerkstuk

Praktische handreiking voor het
voortgezet onderwijs, waarbij
leerlingen hun Profielwerkstuk maken
op een 'hbo-waardige' wijze

Werkgroep hbo-vaardigheden,
2014-2015

Ondertekening intentieverklaring samenwerking 15 oktober 2014

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1. Aanleiding en reikwijdte project	5
2. Aanpak en werkwijze 2014-2015	6
3. Fasering van het profielwerkstuk	8
3.1 groepsvorming	8
3.2 onderwerp kiezen	9
3.3 voorbereiding	10
3.4 onderzoeken	11
3.5 uitwerken	13
3.6 presenteren	14
3.7 evalueren en reflecteren	14
4. vaardigheden en competenties	16
5. toetsing en beoordeling	17
6. begeleiding en organisatie	20
7. aanbevelingen voor vervolg project	21
Bijlage 1: deelnemers aan het project	22

Voorwoord

Als het gaat om doorstroom van de havo naar het hbo, zijn er drie pijlers die bijdragen aan een goede aansluiting binnen de onderwijskolom en daarmee aan het studietoetsucces van startende studenten. Allereerst is er de pijler loopbaanoriëntatie en -begeleiding, waaronder alle activiteiten en projecten geschaard worden die te maken hebben met de keuze voor een studie. Dan is er de vakinhoudelijke aansluiting, waarbij de kennis van de student centraal staat. De derde pijler is de aansluiting op het gebied van (hbo-)vaardigheden.

Binnen het project 'Samen werken aan een betere aansluiting' zijn collega's van de vier Rotterdamse hogescholen met ruim 50 vo-scholen aan de slag gegaan om concrete instrumenten te ontwikkelen voor elk van deze drie pijlers.

Voor u ligt het eindproduct van de werkgroep hbo-vaardigheden. Het is een leidraad geworden om het profielwerkstuk (pws) op een dusdanige wijze vorm te geven dat het een goede voorbereiding vormt op de werkwijze die gangbaar is binnen het hbo als het gaat om het aanleren van vaardigheden. De leidraad is het resultaat van de uitkomsten van de drie werkconferenties die in het kader van dit project zijn georganiseerd, alsmede een aantal sessies van de werkgroep hbo-vaardigheden. Ook is een uitgebreide inventarisatie gedaan onder deelnemende onderwijsinstellingen hoe zij hun pws vormgegeven hebben én onder hbo-opleidingen hoe zij hun onderwijs op het gebied van vaardigheden georganiseerd hebben.

Wij hopen dat de leidraad u inspiratie en handvatten biedt om het profielwerkstuk nog eens goed onder de loep te nemen als het gaat om de vaardigheden en competenties die daarbij aan de orde komen. Daarmee geeft u uw leerlingen een goede en belangrijke voorbereiding op de soms zo ingrijpende stap naar het hoger beroepsonderwijs.

Werkgroep hbo-vaardigheden, juni 2015

Hilke Stibbe, Hogeschool Rotterdam (projectleider, h.stibbe@hr.nl)
Elsbeth Veldhuijzen, Hogeschool Inholland
Fokke van Bockel, CSG Calvin Vreewijk
Inge Simon, Dalton Barendrecht
Koendert Boone, Insula College, Dordrecht

1. Aanleiding en reikwijdte project

In de onlangs verschenen strategievisie van de Vereniging Hogescholen, #Hbo2025, *Wendbaar & Weerbaar*, staat dat het hbo als voornaamste kerntaak heeft om studenten op te leiden tot kritische, ondernemende en onderzoekende professionals. Dit zal betekenen dat er binnen het hbo nog meer aandacht besteed gaat worden aan de competenties die daarmee gemoeid zijn. Ook binnen het vo is er vanuit de VO-raad meer aandacht voor de brede vorming van leerling, zoals staat beschreven in de VO-agenda 2014-2020, *Klaar voor de toekomst*.

Op dit moment is het echter zo dat de vaardigheden van havisten vaak niet voldoende aansluiten bij het type onderwijs dat hbo's bieden. Havisten hebben o.a. moeite met het aanpakken van contextrijke opdrachten, planningsvaardigheden en het doen van onderzoek.

Uit de Startmeter 2013-2014 van Researchnet blijkt dat vooral uitvallers aangeven minder tevreden te zijn als het gaat om aansluiting op het gebied van vaardigheden, zoals het werken aan grote opdrachten, het zoeken naar informatie en het samenwerken. Ook hbo-docenten geven aan dat studenten de overstap van de havo naar het hbo lastig vinden als het gaat om werkvormen op het hbo en de vaardigheden die belangrijk zijn voor het succesvol studeren in het hbo.

Dat is eigenlijk logisch, want in het vo-programma is tot nu toe weinig aandacht voor de voorbereiding van leerlingen op het hbo als het gaat om de zogenaamde hbo-vaardigheden. Een flinke groep scholen die de intentieverklaring 'Samen werken aan een goede aansluiting' getekend heeft, geeft aan dat het profielwerkstuk een van de weinige grote- en vakoverstijgende- opdrachten is waarbij leerlingen ervaring opdoen met vaardigheden die in het hbo belangrijk zijn voor het studiesucces. De werkgroep hbo-vaardigheden stelt dat het profielwerkstuk het eindexamen is op het gebied van vaardigheden en dat het proces van het profielwerkstuk toewerkt naar de start op een vervolgopleiding op het hbo. Dat houdt dan ook automatisch in dat er in het totale havo-programma aandacht is voor de vaardighedenlijn.

Het ontwikkelen en opbouwen van een dergelijke vaardighedenlijn is tot nu toe buiten beschouwing van het project gehouden. In het vervolg van het project zou dit echter wel opgepakt moeten worden.

Doelstelling van het profielwerkstuk in relatie tot het project 'Samen werken aan een goede aansluiting'

- Leerlingen van de betreffende scholen hebben via het pws kennis gemaakt of een verdieping ondergaan op het gebied van de hbo-vaardigheden.
- Er is een expliciete relatie gelegd tussen het pws en de 'hbo-manier van werken'.
- Docenten vo hebben meer inzicht gekregen in hbo-onderzoeksvaardigheden, hbo-competenties en de toetsing en beoordeling daarvan.

2. Aanpak en werkwijze 2014-2105

Na het ondertekenen van de intentieverklaring op 15 oktober 2014, zijn er drie werkconferenties georganiseerd. Elk van de werkconferenties bestond uit een plenair deel waarin alle aanwezigen geïnformeerd werden over de voortgang van het project en de stand van zaken vanuit de vier deelthema's. Vervolgens was er in de deelsessies ruimte voor verdieping.

Tijdens de deelsessie van de eerste werkconferentie in november 2014 stond de afbakening van het thema centraal. Vragen die aan de orde kwamen zijn:

- Wat zijn hbo-vaardigheden?
- Op welke manier kunnen leerlingen beter voorbereid worden op de manier van werken die op het hbo gebruikelijk is?
- Waar moeten we ons op richten en wat zijn kansen, uitdagingen en vragen daarbij?

Op basis van de discussie die deze vragen oproepen, is besloten om de vaardigheden in eerste instantie te vertalen naar het profielwerkstuk, als zijnde een grote opdracht op het voortgezet onderwijs die elke leerling moet maken en waarbij een flink aantal vaardigheden aan de orde komen die binnen het hbo van belang zijn.

Na de eerste werkconferentie in november 2014 is een kleine werkgroep samengesteld met collega's uit het vo en hbo. De werkgroep is verder gegaan met de input uit de werkconferentie en heeft de opdracht verder afgebakend om tot een concreet eind-product te kunnen komen. Daarbij is de keuze gemaakt om in eerste instantie het profielwerkstuk op een hbo-waardige wijze vorm te geven. Het pws zou dan gepositioneerd moeten worden als het eindexamen op het gebied van vaardigheden.

De vaardigheden waar de werkgroep zich op gericht heeft, zijn dezelfde vaardigheden die ook in de NOA-Startmeter opgenomen staan. Dit is een digitale vragenlijst, die zowel Hogeschool Rotterdam als Hogeschool Inholland gebruiken bij hun studiekeuzecheck. Leerlingen scoren zichzelf hierbij op een aantal vaardigheden, te weten:

- Analyseren
- Mondeling communiceren
- Schriftelijk communiceren
- Samenwerken
- Plannen en organiseren
- Reflecteren
- Onderzoeken

Door een expliciete link te leggen met de NOA-Startmeter, kan in de communicatie naar en in de begeleiding van de leerlingen een verband gelegd worden tussen het pws en de overstap naar het hbo.

In de tweede werkconferentie in februari 2015 stond de opzet van de leidraad centraal. Aanwezigen hebben zich gebogen over die onderdelen die beschreven moeten worden in de leidraad. Vervolgens is in kleine groepjes verder gepraat over afstemming op het gebied van de vaardigheden samenwerken en presenteren en over het proces van het pws.

De laatste werkconferentie, april 2015, stond vooral in het teken van de vormgeving van de beoordeling op de vaardigheden in zogenaamde rubrics.

De input uit de drie werkconferenties is verwerkt in deze leidraad. Daarnaast is een inventarisatie gedaan onder ongeveer 25 vo-scholen. Deze scholen hebben hun handleiding en beoordelingsmodel verstrekt, alsmede antwoord gegeven op een aantal verdiepende vragen.

Ook op het hbo is een inventarisatie gedaan onder ongeveer 16 opleidingen, waarbij ingezoomd is op de wijze waarop hbo-vaardigheden binnen het curriculum aan de orde komt.

3. Fasering van het Profielwerkstuk

Het hbo-waardig of relevant maken van het Profielwerkstuk betekent dat er allereerst kennis moet zijn op zowel het vo als op het hbo over de huidige manier van werken.

In dit hoofdstuk worden alle fases beschreven die aan de orde komen bij het maken van het PWS. Zowel de huidige werkwijze op het vo als op het hbo staat beschreven. Aan de hand van de huidige verschillen in aanpak worden vervolgens aanbevelingen gedaan om dit meer af te stemmen.

3.1 Groepsvorming

Het vo

Uit de inventarisatie bleek dat het grootste deel van de vo-scholen leerlingen in groepjes het PWS laat maken. Meestal bestaat een groepje uit twee of drie leerlingen. De samenstelling van het groepje wordt aan de leerlingen overgelaten, maar hangt uiteraard wel samen met het vak/ onderwerp waar voor gekozen wordt. Een deel van de scholen staat het ook toe dat een leerling het PWS alleen maakt. Vaak moet daar wel de examencommissie toestemming voor geven. Sommige scholen kiezen er ook bewust voor om leerlingen het PWS individueel te laten maken. Als reden daarvoor wordt gegeven dat het bij onderwerpen vanuit de Maatschappij-profielen lastig is om een veelvoud van 80 uur te besteden aan het PWS.

Het hbo

Het werken in groepen komt in elke hbo-opleiding veelvuldig voor. Direct vanaf de start van de opleiding worden studenten geacht samen te werken in groepen. Veelal is het de docent die de groepsindeling maakt. Studenten worden in eerste instantie willekeurig ingedeeld. Later in het jaar kiest een deel van de docenten ervoor studenten op een andere manier in te delen, bijvoorbeeld naar voorkeursrol, capaciteit, behaalde resultaten, etc. Ook komt het dan voor dat leerlingen zelf hun groep mogen samenstellen. Daarbij is het uitgangspunt dat de samenstelling van de groepen wisselt en dat de student verschillende rollen heeft. Ook de grootte van de groep verschilt en is vaak afhankelijk van de inhoud en opzet van het project. De minimale groepsgrootte die gehanteerd wordt door de opleidingen is 4 studenten. In de beoordeling van het project is ook het samenwerken meestal meegenomen.

Aanbevelingen

- Elke leerling maakt zijn PWS in een groepje van tenminste drie leerlingen. De samenstelling van het groepje is afgeleid van het onderwerp of het vak van waaruit ze het pws maken. Het meeliften van leerlingen is een aandachtspunt bij deze manier van indelen. Dit kan deels ondervangen worden door het laten elkaar beoordelen van leerlingen binnen het groepje.
- In de (tussentijdse) beoordeling is ruimte voor een groepsbeoordeling, waarbij zowel de docent als de groepsleden elkaar beoordelen op aspecten van samenwerking.
- In de reflectie is ook de reflectie op de samenwerking opgenomen.

- In de begeleiding van leerlingen is aandacht voor de verschillende rollen die een leerling in een groep kan hebben. In de tussentijdse begeleidingsafspraken met het groepje krijgen leerlingen telkens een andere rol toebedeeld, zoals voorzitter of notulant.

3.2 Onderwerp kiezen

Het vo

De meeste scholen begeleiden leerlingen bij de keuze voor een onderwerp met bijbehorende hoofd- en deelvragen. Daartoe wordt vaak in de periode voor de zomervakantie een plenair startmoment georganiseerd, waarin leerlingen algemene informatie krijgen over de bedoeling en verwachte opzet van het pws. In deze bijeenkomst wordt dan ook ingegaan op manieren om te komen tot een goede afbakening van het onderwerp. De eerste stap is vaak dat leerlingen allereerst het vak kiezen van waaruit zij het pws willen maken. Vervolgens worden zij dan aan de betreffende vakdocent gekoppeld. Als dit gebeurd is, begeleidt de vakdocent de leerling(en) bij de daadwerkelijke onderwerpkeuze. Vo-scholen geven aan dat leerlingen het kiezen van een goed afgebakend onderwerp, een goede hoofdvraag en gerichte deelvragen de meest lastige onderdelen zijn van het hele profielwerkstuk. In veel handleidingen staan dan ook tips over bijvoorbeeld brainstormen, het maken van een mindmap en manieren om een onderwerp in te perken.

Er zijn scholen die een link leggen met LOB en leerlingen adviseren een onderwerp te kiezen dat te maken heeft met de latere opleidingskeuze. Vaak worden leerlingen verwezen naar websites van hogescholen, zoals bijvoorbeeld www.hogeschoolrotterdam.nl/profielwerkstuk.

Het hbo

Ook hbo-docenten geven aan dat studenten vaak moeite hebben met het afbakenen van het onderwerp van een opdracht of onderzoek. Het formuleren van een goede onderzoeksvraag of opdrachtformulering is dan ook een onderwerp waar aandacht aan besteed wordt in het curriculum van het eerste jaar. Vaak maakt dit deel uit van een vak als onderzoeksvaardigheden, maar regelmatig komt het ook aan de orde in bijvoorbeeld vaardigheidslessen die onder de vlag van studieloopbaancoaching worden aangeboden. Studenten worden allereerst bewust gemaakt van hetgeen er al is. Dat kan een hele concrete vorm aannemen, zoals het in de les bezoeken van de mediatheek. Vervolgens worden studenten meegenomen in het formuleren van goede onderzoeksvragen en het formuleren van bijvoorbeeld SMART-doelstellingen.

Aanbevelingen

- Leerlingen worden voorbereid bij het kiezen van een onderwerp. Dit kan in de vorm van een workshop of een les zijn. De opvolging van deze algemene informatie over het kiezen van het onderwerp kan door de vakdocent voor zijn rekening genomen worden.
- In het voorgeschreven stramien van het rapport van het profielwerkstuk is een hoofdstuk pws en studiekeuze opgenomen. Leerlingen leggen daar de link tussen onderwerp van het pws en mogelijke opleidingskeuze.

Een vorm daarvoor kan zijn: 10 regels over de inhoud van het pws, 10 regels waarom de keuze van het onderwerp wel of juist niet past bij de vervolgopleiding en/of werkveld en 10 regels waarom er voor dit onderwerp gekozen is.

3.3 Voorbereiding

Het vo

Elke school op het vo heeft een fasering aangebracht in het proces van het pws. De fase van voorbereiding wordt vaak de oriëntatiefase- en/of keuzefase genoemd. Afgezet tegen de 80 uur die staat voor het maken van het pws, zegt een deel van de scholen dat er zo'n 15 uur staat voor deze fase. De meeste scholen maken een start voor de zomervakantie. Leerlingen krijgen dan een eerste uitleg over het pws. Daarna wordt toegewerkt naar het formuleren van een onderzoeksvraag (zie ook hoofdstuk onderwerp kiezen) en het opstellen van een voorlopig plan van aanpak. Dit is dan vaak het moment waarop er een voortgangsgesprek met de begeleidend docent plaatsvindt.

Het hbo

Studenten wordt in de eerste periode van de opleiding geleerd om toe te werken naar een goed plan van aanpak met bijbehorende projectplanning, werkverdeling etc. Dit zit vaak zowel in de inhoud van de opleiding zelf, alsmede in de algemene vaardigheidslessen die veel hbo-opleidingen aanbieden. In veel eerstejaarsprojecten wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan de basis van projectmanagement. De verschillende rollen en taken binnen een project worden daarin behandeld, maar ook het vormgeven van een goed overleg. Vooraf krijgen studenten daarbij een rol toebedeeld, zoals de rol van voorzitter of notulist. Er is aandacht voor het opstellen van een goede agenda en het helder krijgen wat er tijdens het overleg besproken moet worden.

Aanbevelingen

- De voorbereidingsfase maakt expliciet onderdeel uit van het proces van het pws. Leerlingen maken daarbij een plan van aanpak, een tijdsplanning en een taakverdeling. Het is daarbij duidelijk voor leerlingen dat zij daarbij werken aan studievaardigheden die in het vervolgonderwijs ook heel belangrijk zijn.
- Bij elke fase van het pws wordt een duidelijke link gelegd met de vaardigheid die het meest centraal staat in deze fase en de relevantie daarvan in het hbo.
- Leerlingen zijn zelf verantwoordelijk voor het vormgeven van een deel van de begeleiding rondom het pws. Dat betekent dat zij een agenda opstellen voor het overleg met hun begeleidend docent, rollen verdelen bij het overleg en zorgdragen voor verslaglegging.

3.4 Onderzoeken/proces

Het Vo

Uit de inventarisatie komt niet duidelijk naar voren welke eisen scholen stellen bij het doen van goed onderzoek. In een aantal handleidingen wordt kort informatie gegeven over soorten onderzoek en de manier waarop leerlingen het aan zouden kunnen pakken. Rondom de organisatie van het onderzoek staat wel veel beschreven. Zo moeten leerlingen doorgaans een logboek bijhouden en wordt ingegaan op soorten onderzoeksvragen. Ook staat in de handleiding vaak iets opgenomen over plagiaat.

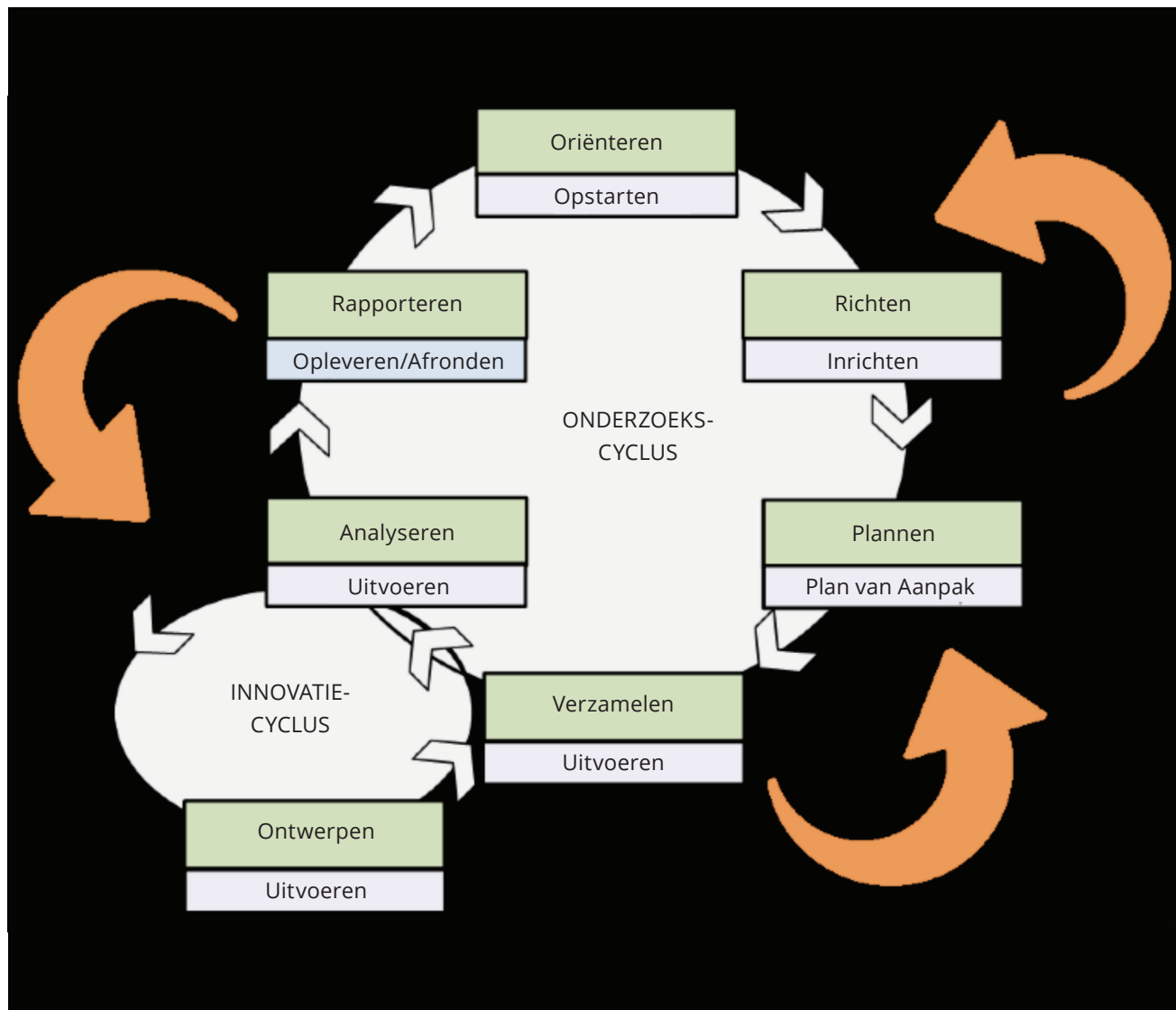
Het Hbo

Onderzoek neemt een steeds belangrijkere rol in het hbo-onderwijs in. Opleidingen zijn bezig een onderzoekslijn in het curriculum te weven en vaak wordt ook het afstuderen herzien las het gaat om het doen van onderzoek. Studenten werken aan opdrachten en binnen projecten. Dat zijn mooie gelegenheden om het onderzoeken te oefenen en ook de plek waar de student kan werken aan zijn onderzoekende en kritische houding. In de eerstejaars projecten is in vrijwel elke opleiding het doen van onderzoek opgenomen. De focus ligt daarbij op het doen van praktijkonderzoek en het ontwikkelen van een methodiek van probleemoplossing door onderzoek. De student weet daardoor hoe hij een onderzoek moet aanpakken, van het formuleren van een onderzoeksvraag tot en met het presenteren van een onderzoeksrapport. Hij kent de onderzoeksfasen en kan deze in een planning verwerken. Hij kan de juiste wijze van data verzameling toepassen (literatuuronderzoek, interviews, observatie, etc.) en de verzamelde data analyseren. Hij kan een link leggen tussen onderzoek en praktijk. Daarnaast heeft de student continu een onderzoekende en kritische houding. Tijdens het handelen stelt hij zichzelf, zijn teamleden en andere betrokkenen vragen. Wat is het voor vraag/opdracht? Is dat de juiste vraag/opdracht? Wat zijn de verwachtingen? Wat kunnen we er mee? Wat gaan we allemaal doen? En wat niet? Waar gaan we naar toe werken? Hoe pakken we dat aan? Onderzoeken we de juiste dingen? Doen we dat dan ook op de juiste manier? Houden we met de juiste dingen rekening bij het ontwerp? Voldoet het ontwerp aan het doel? Hoe meten we dat? Hoe evalueren we dat?

In figuur 1 staat de cyclus die studenten aanleren in de opleiding weergegeven. De praktische invulling in de opleiding wordt op dit moment verder vormgegeven.

Aanbevelingen

- Het pws sluit aan bij de methodiek, de fasering en de terminologie die in het hbo gangbaar is. Hierover zal het hbo meer informatie beschikbaar moeten stellen.
- Begeleidende docenten krijgen meer informatie over de manier waarop toegepast onderzoek wordt vormgegeven in het hbo, zodat zij – indien mogelijk en gewenst – de leerlingen daar nog beter in kunnen begeleiden.

3.5 Uitwerken/product

Het vo

Als het daadwerkelijke onderzoek afgerond is, komt de fase van het uitwerken van de resultaten. Het gaat er daarbij om dat de relevante informatie verwerkt wordt in het eindproduct. Op dit moment is dit – zeker bij de m-vakken – vrijwel altijd een onderzoeksrapport of een beschrijving van de resultaten. In sommige gevallen kiezen leerlingen ervoor om een film, een opstelling of een ander soort eindproduct in te leveren.

Naast het meer inhoudelijke eindproduct, stellen vrijwel alle vo-scholen eisen aan het eindverslag. Doorgaans moeten daar de volgende onderdelen in opgenomen worden:

- Inhoud
- Samenvatting
- Voorwoord
- Inleiding
- Plan van aanpak
- Logboek
- Eindproduct
- Conclusie
- Literatuurlijst
- Bijlagen

In de handleidingen van de scholen waar de inventarisatie heeft plaatsgevonden, staan richtlijnen over bronvermeldingen, plagiaat, annotatie, etc. In de beoordeling van het eindrapport wordt meestal geen cijfer toegekend voor taalverzorging.

Het hbo

In elke opleiding is in de propedeuse aandacht voor het opstellen van een goed rapport. De richtlijnen en opzet zijn daarbij hetzelfde als op het vo als het gaat om opzet en indeling van het rapport. Dit wordt zowel binnen modules als communicatievaardigheden behandeld, als rondom een project. Er is bij de hogescholen niet een eenduidig beleid in hoeverre rapporten op taalverzorging nagekeken worden en op welke manier dit meetelt in het eindcijfer. In de meeste gevallen wordt er echter wel nagekeken op taal en spelling. Belangrijker nog is de aandacht voor tekstopbouw. Rapporten die teveel spelfouten bevatten of waarbij de tekstopbouw onder de maat is, krijgen ofwel punten aftrek of worden in sommige gevallen helemaal niet nagekeken. Een voorgeschreven aantal pagina's is dan het uitgangspunt. Een programma waar steeds meer opleidingen van Hogeschool Rotterdam gebruik van maken, zowel in het reguliere programma als binnen de bijspijkerlessen, is Hogeschooltaal.nl

Aanbevelingen

- Elk profielwerkstuk bestaat (mede) uit een eindrapport waarin een aantal vaste onderdelen beschreven worden (zie kopje vo)
- In het proces is ruimte voor een concept-versie en een daadwerkelijke versie, zodat er ruimte is om het eindproduct verder aan te scherpen.
- In de beoordeling wordt ook op spelling/ taalverzorging gelet. Dit is een voorwaarde voor verdere beoordeling van het pws.

3.6 Presenteren

Het vo

Vrijwel alle vo-scholen hebben een eindpresentatie in het proces van het pws meegenomen. In veel van de gevallen krijgen leerlingen een cijfer voor de presentatie, al dan niet als combinatieonderdeel met het definitieve verslag. De vorm waarin de presentatie plaatsvindt, is wel behoorlijk divers. Er zijn scholen waarbij de leerlingen de resultaten presenteren aan de ouders, soms aan de hele jaarlaag. Ook komt het voor dat de eindpresentatie alleen voor de eigen (mentor)klas is. Een aantal scholen laat leerlingen de presentaties geven aan de 4-havo-leerlingen. Het mes snijdt daarmee aan twee kanten: de 4-havisten weten wat zij kunnen verwachten en de 5-havisten nemen het op deze manier goed serieus.

Het hbo

Het presenteren van het product of eindresultaat is iets wat vrijwel altijd onderdeel uitmaakt van het project of opdracht. Het telt dan ook mee in de eindbeoordeling. Meestal staan duidelijke richtlijnen beschreven over welke eisen er aan de presentatie gesteld worden, zoals het gebruik van ondersteunend beeldmateriaal, duur van de presentatie en verdeling spreektijd tussen groepleden.

Aanbeveling

- Leerlingen presenteren het eindresultaat mondeling, waarbij elke groepslid een eigen aandeel heeft.
- Ondersteunende media – in welke vorm dan ook – maken deel uit van de presentatie.
- De presentatie maakt deel uit van het eindcijfer.
- Onderdelen waarop de presentatie beoordeeld wordt, zijn zowel de presentatievaardigheden zelf als de koppeling van de inhoud van het pws in de presentatie.

3.7 Evalueren en reflecteren

Het vo

Uit de inventarisatie over de huidige opzet van het pws blijkt dat er nauwelijks aandacht is voor (tussentijds) evaluatie en reflectie. In een aantal handleidingen en/of beoordelingen staat opgenomen dat er aandacht is voor evaluatie of bijvoorbeeld het ontvangen van feedback. Een echte link met reflecteren op competenties, vaardigheden is er echter niet. Wel schijft een aantal scholen voor dat in de eindpresentatie ingegaan wordt op wat de leerling/ het groepje ervan geleerd heeft en hoe er samengewerkt wordt.

Het hbo

Op het hbo daarentegen maakt reflecteren en evalueren altijd een belangrijk onderdeel uit van het werken in projecten en het onderzoeken. Studenten formuleren bij aanvang van het project leerdoelen en reflecteren achteraf. De vraag die daarbij centraal staat is altijd hoe de student zich in het project ontwikkeld heeft. Idealiter is dit onderwerp van gesprek tussen de student en de studieloopbaancoach, maar ook met de inhoudelijk begeleider van het project. Het gesprek gaat dan over concrete

gebeurtenissen en ervaringen binnen het project en wat daarvan meegenomen wordt in het vervolg van de opleiding. Belangrijke vragen voor de studieloopbaancoach zijn daarbij: Hoe kan je opleiding je helpen? En hoe help jij je jezelf daarbij? Deze reflectie is zowel schriftelijk als mondeling in de gesprekken met de begeleider. Ook is het vrij gangbaar dat studenten binnen een projectgroep onderling reflecteren op elkaar.

Aanbevelingen

- Reflectie is een vast onderdeel van het pws, waarbij de volgende vragen centraal staan:
 - Hoe heb je jezelf ontwikkeld bij het maken van het pws?
 - Wat neem je mee naar je vervolgstudie? En hoe ga je dat doen?
- De vorm waarin de reflectie vastgelegd wordt, kan bepaald worden door de leerling zelf. Het kan zowel een beschrijving zijn, maar ook een filmpje.
- Er wordt een link gelegd tussen de reflectie en het LOB-cv.
- Naast het reflecteren op zichzelf, zouden leerlingen binnen het groepje ook op elkaar moeten reflecteren.

4. Competenties en vaardigheden: eindniveau havo- startniveau hbo

Competenties zijn algemene beschrijvingen die geoperationaliseerd moeten worden om betekenis te krijgen, ontwikkelbaar en toetsbaar te worden. Zij bevatten kennis- en houdings-aspecten en vaardigheden. Elke opleiding heeft haar eigen competentieprofiel opgesteld. Deze zijn herleid vanuit een aantal kaders:

- het Accreditatiestelsel (2011)
- Rapport commissie Veerman (2010)
- de Dublin Descriptoren
- de eindtermen van de specifieke bachelor
- de onderwijskundige kaders van de betreffende hbo-instelling.

De algemene kaders maken dat een deel van de competenties een generieke basis voor het hbo vormt, maar dat een deel van de competenties ook afgeleid is van het eindniveau van de specifieke bachelor. Gezien de breedte van het totale opleidingsaanbod van de Rotterdamse hbo-opleidingen, is het vaststellen van een algemeen startniveau voor het hbo daarom niet reëel. Dit is ook terug te zien in de NAO Startmeter, een digitale vragenlijst, die zowel Hogeschool Rotterdam als Hogeschool Inholland gebruiken bij hun studiekeuzecheck. Leerlingen scoren zichzelf hierbij op een aantal generieke vaardigheden. Daarnaast heeft elke opleiding nog een aantal opleidingsspecifieke vaardigheden opgenomen in de vragenlijst.

Een tweede reden waarom er tot nu toe geen eenduidig startniveau voor het hbo is vastgesteld, heeft te maken met de diversiteit van de instroom. In het eerste jaar van het hbo zitten studenten die zowel afkomstig zijn van de havo, het vwo en het mbo. Dan is er nog de instroom vanuit het buitenland en de 21+ instroom vanuit een colloquium doctum. Dit maakt dat het niveau op het gebied van vaardigheden van instromende studenten vanuit hun eindniveau in de praktijk heel divers is en erg afhankelijk van de samenstelling van de groep. Om vaardigheden toch vanaf de start van de opleiding objectief te kunnen beoordelen, wordt veel gebruik gemaakt van rubrics (zie ook hoofdstuk 5).

Het eindniveau op het gebied van vaardigheden staat globaal beschreven in de examen-programma's van de afzonderlijke vakken op het vo. Een vakoverstijgende beschrijving van het eindniveau van vaardigheden op de havo is niet beschikbaar. Vaardigheden staan bij een deel van de vo-scholen onder wie de inventarisatie is gehouden beschreven, zowel in de handleiding als bij de beoordeling. Bij het beoordelen van het PWS wordt daarbij veel gebruik gemaakt van rubrics. Zowel voor de inhoud als voor het proces zijn er goede voorbeelden van rubrics te vinden bij de participerende scholen aan het project.

Andere scholen besteden nauwelijks aandacht aan (de benoeming van) vaardigheden bij het pws.

5. Toetsing en beoordeling binnen rubrics

Bernie Dodge is één van de grondleggers voor het ontwerp van de Rubrics: 'rubrics are great for evaluating complex performances. It allows teachers assign a score to a given quest and provides specific, formative feedback for the designer.'

De invulling van een rubrics is gebaseerd op een vastgestelde definitie van een competentie, namelijk iemands vermogen om adequaat gedrag te vertonen in bepaalde situaties. Rubrics zijn geschikt om producten of deelvaardigheden te beoordelen op kwaliteit. Ze richten zich op processen die naar het eindproduct leiden en maken de ontwikkeling van de leerling duidelijk zichtbaar.

In deze leidraad is uitgegaan van de volgende uitgangspunten:

- De indicatoren zijn gebaseerd op het NOA instrument dat Inholland en HR gebruiken bij de studiekeuzecheck.
- Er is gekozen voor een 4-puntsschaal, zodat er bij de beoordeling positie gekozen moet worden. De verwachting is dat deze rubrics in het proces op verschillende momenten gebruikt zal worden. De leerling kan dan ook een groei laten zien.
- **Deze rubrics is nog niet definitief. In het komend jaar wordt deze rubrics voorgelegd aan de betrokkenen en op basis van de feedback verder aangescherpt. Wel geeft het inzage in de manier die de werkgroep voor ogen heeft om rubrics op te stellen die toeleiden naar het hbo-startniveau.**

	1	2	3	4
Analyseren	De leerling heeft de onderzoeksvraag zoals geformuleerd niet goed geïnterpreteerd en deze slecht uitgewerkt.	De leerling is onvoldoende in staat om de onderzoeksvraag zoals geformuleerd te interpreteren en deze in een juiste uitwerking op papier te zetten.	De leerling is voldoende in staat om de onderzoeksvraag zoals geformuleerd te interpreteren en deze in een juiste uitwerking op papier te zetten.	De leerling is goed in staat om de onderzoeksvraag zoals geformuleerd te interpreteren en deze in een juiste uitwerking op papier te zetten.
Mondeling communiceren	De leerling is niet in staat om in het proces naar het profielwerkstuk zich mondeling duidelijk uit te drukken in de begeleidingsgesprekken met de docent.	De leerling is onvoldoende in staat om in het proces naar het profielwerkstuk zich mondeling duidelijk uit te drukken in de begeleidingsgesprekken met de docent.	De leerling is voldoende in staat om in het proces naar het profielwerkstuk zich mondeling duidelijk uit te drukken in de begeleidingsgesprekken met de docent.	De leerling is goed in staat om in het proces naar het profielwerkstuk zich mondeling duidelijk uit te drukken in de begeleidingsgesprekken met de docent.
Mondeling communiceren	De leerling heeft geen logische opbouw in de presentatie, een gesloten niet-publieksgerichte houding en is slecht te verstaan.	De leerling heeft een onvoldoende logische opbouw in de presentatie, geen open publieksgerichte houding en is lastig te verstaan.	De leerling heeft een logische opbouw in de presentatie, een open houding naar het publiek en is goed te verstaan.	De leerling heeft een logische opbouw in de presentatie, is goed te volgen, heeft een open houding en is prettig om naar te luisteren.
Schriftelijk communiceren	De leerling heeft geen logische opbouw in de presentatie, een gesloten niet-publieksgerichte houding en is slecht te verstaan.	De leerling is onvoldoende in staat om in het profielwerkstuk de inhoud duidelijk en helder te omschrijven en de voorgeschreven opbouw aan te houden.	De leerling is voldoende in staat om in het profielwerkstuk de inhoud duidelijk en helder te omschrijven en de voorgeschreven opbouw aan te houden.	De leerling is goed in staat om in het profielwerkstuk de inhoud duidelijk en helder te omschrijven en de voorgeschreven opbouw aan te houden.

	1	2	3	4
Samenwerken	De leerling heeft in het proces niet laten zien dat deze goed samen kan werken en komt afspraken niet na.	De leerling heeft in het proces onvoldoende laten zien dat deze goed samen kan werken en komt afspraken nauwelijks na.	De leerling heeft in het proces voldoende laten zien dat deze goed samen kan werken en komt afspraken voldoende na.	De leerling heeft in het proces goed laten zien dat deze goed samen kan werken en komt afspraken na.
Plannen en organiseren	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk slecht gepland.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk onvoldoende gepland.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk voldoende gepland.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk goed gepland.
Plannen en organiseren	De leerling heeft aangetoond dat deze slecht plant en organiseert.	De leerling aangetoond dat deze onvoldoende plant en organiseert.	De leerling aangetoond dat deze voldoende plant en organiseert.	De leerling aangetoond dat deze goed plant en organiseert.
Initiatief nemen	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk geen initiatief genomen wanneer dit noodzakelijk was.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk onvoldoende initiatief genomen wanneer dit noodzakelijk was.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk voldoende initiatief genomen wanneer dit noodzakelijk was.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk goed initiatief genomen wanneer dit noodzakelijk was.
Reflecteren	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk slecht gerefecteerd op zijn handelen en aanpassingen gedaan waar nodig.	Er is enige reflectie aanwezig op de eigen aanpak, maar die gaat niet veel verder dan feitelijke verslaggeving en verantwoording.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk voldoende, maar beknopt gerefecteerd op zijn handelen en aanpassingen gedaan waar nodig.	De leerling heeft in het proces naar het profielwerkstuk goed gerefecteerd op zijn handelen en aanpassingen gedaan waar nodig.

6. Begeleiding en organisatie

Het vo

De indeling van de leerlingen naar begeleidend docent hangt af van de capaciteit van deze docent om pws te begeleiden. Bij sommige scholen is het zo dat de kwaliteit van het voorstel van de leerlingen voor het onderwerp meespeelt in de toekenning van voorkeur voor begeleidend docent. Bij andere scholen heeft de leerling daar zelf geen regie op. Bij de start van het PWS is er uiteraard ruimte voor de afstemming en kennismaking met de begeleidend docent, want in sommige gevallen is het zo dat de docent de leerling zelf niet in de klas heeft.

De verdere begeleiding tijdens het proces van het pws van leerlingen is erg divers, zo blijkt uit de inventarisatie. Een deel van de scholen heeft dit strak vastgelegd door middel van vooraf ingeplande voortgangsgesprekken, die samenhangen met de fases van het pws. Bij andere scholen is dit veel losser: de leerling neemt contact op met de docent als hij/zij dat nodig acht.

Wat verder opvalt, is dat de uren die een docent krijgt voor de begeleiding erg variëren. Bij sommige scholen zit het vast in het takenpakket, bij andere is er een bepaald aantal uur per pws beschikbaar.

Het hbo

Ook in het hbo is de opzet van de begeleiding divers. Naar het inhoudelijke onderwijsprogramma in het eerste jaar, hebben de opleidingen van Hogeschool Rotterdam een studentgestuurde leerlijn, waarbij onder andere de studieloopbaancoaching (slc) deel van uitmaakt. Bij sommige opleidingen bestaat slc uit individuele begeleiding in combinatie met groepsbegeleiding, bij andere opleidingen gaat het ook om bijvoorbeeld workshops op het gebied van communicatievaardigheden.

Meestal zijn er in een project vaste momenten ingeruimd voor voortgangsgesprekken met de begeleidend docent. De studentgroep is dan verantwoordelijk voor de opstellen van de agenda van het gesprek. Soms ook zijn er (ingeroosterde) inloopuren, waarbij een projectgroep zelf kan bepalen of ze gebruik willen maken van de begeleiding. Andersom kan dat ook gelden: de begeleidend docent komt dan langs tijdens de ingeroosterde projecturen.

Een aantal van de hbo-opleidingen waar de inventarisatie is gehouden, experimenteert met een andere vorm van begeleiding. Het project wordt dan door zowel een procesbegeleider beoordeeld op proces als op inhoud door een inhoudelijk begeleider.

Aanbevelingen

- Begeleidend docenten krijgen de uren om groepjes leerlingen goed te begeleiden, waarin in elk geval tijd is voor het begeleiden in de fase van het onderwerp kiezen, tussentijdse begeleidingsgesprekken en een beoordeling d.m.v. een rubrics.
- In de begeleiding van leerlingen kan samengewerkt worden door docenten. Docenten Nederlands zouden bijvoorbeeld aandacht kunnen besteden aan de eindpresentatie en het schrijven van een goed pws-eindrapport.

7. Aanbevelingen voor 2015-2016

Deze leidraad vormt nadrukkelijk een startdocument om verder te gaan met de samenwerking op het gebied van het voorbereiden van leerlingen op hbo-vaardigheden. Daarvoor is het afstemmen van eindniveau vo en startniveau hbo belangrijk. Deze leidraad met de daarin opgenomen rubrics zijn hier een start in. Elke vo-school zou op basis van de **leidraad binnen het docententeam kunnen toetsen of en op welke punten de huidige aanpak van het pws aangepast kan worden, zodat het een betere voorbereiding vormt op het hbo**. Het hbo kan vervolgens een duidelijk startniveau van de vaardigheden vaststellen en daar het eerstejaarsprogramma op inrichten.

Bovenstaande aanpak vraagt om verdere uitwisseling en implementatie. De werkgroep wil dan ook in het volgend studiejaar graag een grotere groep collega's van vo en hbo uitnodigen om **informatie uit te wisselen en te delen**. Het leren van elkaars werkwijze en ervaringen, zal een belangrijke rol krijgen. Daarbij is de afstemming tussen eindniveau havo en start-niveau hbo het uitgangspunt. Er zou nog meer aandacht moeten zijn voor wat en in welke vorm het hbo iets kan betekenen als het gaat om verspreiden van kennis, het delen van ervaringen, het trainen van vo-docenten op bijvoorbeeld (het ontwikkelen van en begeleiden bij) onderzoeksvaardigheden en vooral ook het bieden van inspiratie.

Bovendien vraagt het positioneren van het PWS als zijnde het eindexamen op het gebied van vaardigheden ook om een voorbereiding op datzelfde examen. Daarom wil de werkgroep volgend jaar verder werken aan het ontwikkelen van een keuzepalet aan ideeën, lesbrieven en keuzeopdrachten om een **leerlijn voor de generieke vaardigheden** te ontwikkelen.

Elke school kan daaruit die onderdelen kiezen die passen binnen de visie en werkwijze van de school.

Er is heel veel informatie verzameld om te komen tot deze leidraad. Deze informatie wil de werkgroep graag op een toegankelijke manier **digitaal ontsluiten**, zodat elke school de mogelijkheid heeft om gebruik te maken van hetgeen er al aan materiaal op dit gebied is.

De vakinhoudelijke werkgroep Economie/ Management & Organisatie heeft een advies opgesteld waarin staat dat het mogelijk zou moeten worden voor leerlingen op gebruik te maken van de bronnen die in het hbo beschikbaar zijn. Dat zou het gebruik kunnen zijn van de faciliteiten die de Mediatheken aanbieden, alsmede het gebruik maken van laboratoria, oefenruimtes en werkplaatsen.

Bijlage 1

Deelnemers thema hbo-vaardigheden werkconferenties

Adrie Oosterom	Calvijn Maarten Luther
Anja Melkert-Nieuwenhuizen	Hogeschool Rotterdam
Annemieke Kruyt	Hogeschool Inholland
Arienne Zwijnenburg	Codarts
Dhr. H.J. van de Kamp	Vavo Rijnmond College
dhr. K. Alkema	Penta College CSG Hoogvliet
Dhr. Leeuwenburgh	Avicenna College
Didier Dohmen	Stichting Boor
Elsbeth Veldhuijzen	Hogeschool Inholland
Erik Jan van der Geer	WdKA/ Hogeschool Rotterdam
Florence Weytingh	Rotterdams Montessori Lyceum
Fokke van Bockel	Calvijn Vreewijk
Frank Balllieux	IJssel College
Hillie Sloot	Hogeschool Rotterdam
Ilse Gebraad	Hogeschool Rotterdam, student
Inge Simon	Dalton Lyceum Barendrecht
Jenske van Baalen	Emmaus College
Koendert Boone	Insula College
Leo Pusch	Einstein Lyceum
Lotty Spek-Blok	Walburg College
Maarten van Os	Hogeschool Rotterdam
Marianne Menke	Laurens College
Marvin Smale	Emmaus College
Mirrinte Efferich	Hogeschool Rotterdam, student
Paul Pos	WdKA/ Hogeschool Rotterdam
Peter Legierse	Hoeksch Lyceum
Peter Vet	Thomas More Hogeschool
Raymond de Lepper	Hogeschool Rotterdam
Regina Hoksbergen	Vavo Rijnmond College
Sandra Wagenaar	Schoonhovens College

Colofon

Rotterdam, juni 2015

Uitgave project 'Samen werken aan een betere aansluiting',
een samenwerking tussen het vo en de Rotterdamse hogescholen.

Contactgegevens projectcoördinatie

Hogeschool Rotterdam
Onderzoek & Ontwikkeling, t.a.v. Hilke Stibbe
Postbus 25035
3001 HA Rotterdam
h.stibbe@hr.nl

Contactgegevens projectleider werkgroep hbo-vaardigheden

Hogeschool Rotterdam
Onderzoek & Ontwikkeling, t.a.v. Hilke Stibbe
Postbus 25035
3001 HA Rotterdam
h.stibbe@hr.nl

